

Proces přestavby a proměny nedemokratického režimu v ČSSR

Martin Štefek

Mgr. Martin Štefek (1985) je interním doktorandem na Ústavu politologie FF UK. Věnuje se zejména teoriím nedemokratických režimů a českým soudobým dějinám.

Posudky:

PhDr. Emil Voráček, DrSc. (Historický ústav AV ČR, v.v.i.)

PhDr. Jan Bureš, Ph.D. (Metropolitní univerzita Praha)

Obsah:

1	Úvod.....	2
2	Československá reflexe první fáze sovětské přestavby.....	5
3	Zahájení přestavby v ČSSR.....	7
3.1	Lednové zasedání ÚV KSSS a reakce československých elit.....	8
3.2	Realizace usnesení z února 1987.....	13
4	Devatenáctá všesvazová konference KSSS a její vliv na československou variantu přestavby	17
5	Závěr.....	20

Abstrakt:

Studie se zabývá otázkou zachycení proměn nedemokratického režimu v Československu na konci osmdesátých let. Základem práce je analýza dosud obecně neznámých poznatků ze studia archivních pramenů provenience ústředního výboru Komunistické strany Československa. Analýza probíhá ve dvou krocích. Zaprvé autor stručně představuje teoretické perspektivy, jež předurčují oblasti zájmu studia, a následně je popsán vnitrostranický vývoj v letech 1986-1988. Toto období je předběžně rozděleno do tří kvalitativně odlišných fází. První kapitola prezentuje reflexi počátků sovětské přestavby ze strany československých elit. Druhá kapitola poukazuje na význam lednového zasedání ústředního výboru ÚV KSSS v roce 1987, které představovalo rozhodující impuls pro akceptaci a zahájení specifického procesu přestavby v Československu. Tento impuls přivodil konflikt uvnitř státního a stranického vedení, jenž ovlivnil rozhodovací proces a také další fázi reformy, která je analyzována ve třetí kapitole.

Abstract:

This article deals with the question of how to grasp changes of Czechoslovak non-democratic regime in the late 1980's. The study is based on an analysis of so far generally unknown findings of archive research resources related to the origin of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. The analysis is carried out in two steps. Firstly, the author briefly introduces particular theoretical perspectives which determine the areas of focus. Subsequently, the intra-party development in the period of 1986 – 1988 is described.

This period is tentatively divided into three qualitatively distinctive phases. The first chapter presents reflections of the outset of the soviet reform on the part of the Czechoslovak elites. The second chapter depicts the importance of the January 1987 plenary session of the Central Committee of the CPSU, which was a vital factor for accepting and initiating the specific process of the perestroika in Czechoslovakia. This impulse caused a conflict both inside the state and the party-leadership. The decision-making process was therewith seriously influenced and so was the following phase of the reform, which is analysed in the third chapter.

Klíčová slova:

nedemokratický režim; Komunistická strana Československa; Přestavba
Non-democratic Regime; The Communist Party of Czechoslovakia, Perestroika

---

1 Úvod

Otázka způsobu zachycení „proměn“ byla před rokem 1989 jednou z dominantních oblastí zájmu badatelů, zkoumajících režimy sovětského typu. Samotné studium sovětské politiky se od konce čtyřicátých let dvacátého století, kdy začala vznikat první pracoviště teritoriálního oboru sovětologie, velmi dynamicky vyvíjelo. K postupným metodologickým inovacím docházelo nejen v důsledku přelomových historických událostí (příkladem může být proces „destalinizace“), do vývoje disciplíny také významně promlouvaly paradigmatické posuny v sociálních vědách. Zatímco v první polovině padesátých let jednoznačně dominují koncepty totalitarismu, nejpozději od konce páté dekády dochází ke zpochybňování jejich užitečnosti a explanační hodnoty. Následující období je charakteristické mnohostí přístupů, v rámci nichž mají „totalitarismy“ stále poměrně silné, nikoliv však dominantní postavení.

V tomto textu vycházím z teze Alfreda Meyera a H. Gordona Skillinga, podle které problém modelu totalitarismu netkví v tom, co říká, nýbrž v tom, co neříká.¹ Spor, který se o „totalitarismu“ vede, je především sporem metodologickým. Zaprvé si můžeme položit otázku, zda mluvíme o teoriích, modelech, konceptech či definicích totalitarismu. Druhou, podstatnější otázkou je problematika volby oblasti zájmu, na kterou se badatel při své analýze koncentruje. Právě tato záležitost je v kontextu předkládané studie zásadní. Proponenti konceptů totalitarismu, kteří se téměř výlučně zaměřují na specifický výsek „reality“ (ideologie, teror, ovládnutí společnosti), budou vycházet z přesvědčení, že totalitární režimy jsou natolik unikátním fenoménem, že se vzpírají „standardní“ společenskovědní analýze. Některé jevy, jako např. konflikt, agregace a artikulace zájmů, participace, jako by vůbec v „totalitarismech“ nebyly přítomny. Tento pohled začal být odmítán některými badateli, ovlivněnými tzv. behaviorální revolucí v politické vědě, která výrazným způsobem zasáhla také výzkum režimů sovětského typu. Představitelé tzv. behaviorálního hnutí² se snažili o vytvoření rámce, v němž bude možné studovat všechny politické systémy, tedy nikoliv pouze západní demokracie. Jako jeden z prvních, kdo se pokusil o „propagaci“ tohoto nového směru mezi experty na východní blok byl již výše citovaný kanadský politolog a historik H. Gordon

---

¹ Volně podle: HOUGH, J., F.: The „Dark Forces“, the Totalitarian Model, and Soviet History. In: *Russian Review*, Vol. 46, No. 4 (Oct., 1987) s. 397-398.

² O vlivu behaviorální revoluce na studium východního bloku podrobně: KANET, R., E. (ed.): *The Behavioral revolution and communist studies : applications of behaviorally oriented political research on the Soviet Union and Eastern Europe*. 1971.

Skilling. Tento autor po celou dobu své aktivní akademické kariéry usiloval o to, aby se zkoumání nedemokratických režimů ve východní Evropě odpoutalo od úzkých limitů sovětologie. Jedna z posledních prací, kterou o tomto problému v roce 1979 publikoval, nese název „*From Soviet Studies to Comparative Politics: The Unfinished Revolution*“.³ Podtitul článku naznačuje, že se doposud ne zcela podařilo naplnit to, co sám Skilling vyložil již dvacet let předtím, na přednášce Americké politologické společnosti v září roku 1959. Obsah přednášky, jenž vyšel o rok později v *The Journal of Politics*,⁴ nepochybně podnítl mnoho badatelů k přehodnocení či obohacení jejich teoretické výbavy. Skilling odmítl koncentraci politologického bádání pouze na Západ a vyložil tezi, podle které do oblasti zájmu politické vědy musí patřit všechny země. Odmítl též (zcela v souladu s tzv. behavioralismem) institucionalismus, který prý není adekvátním přístupem pro studium politického procesu v SSSR.⁵ Paradigmatická změna z přelomu padesátých a šedesátých let se zřetelně odrazila na akademické produkci následujících dvou desetiletí.

Někteří teoretikové totalitarismu začali přehodnocovat své původní koncepty. V jejich uvažování se více než behaviorální revoluce (a vlivy s ní spojené) odrazila především politika sovětského vůdce Chruščova, který po úmrtí Stalina postupně limitoval arbitrární moc tajné policie, čímž eliminoval jednu z hlavních charakteristik totalitarismu.⁶ Vznikaly tak různé revize „starých“ pojetí, jako např. Kassofův model „totalitarismu bez teroru“⁷ či Brzezinského a Huntingtonova konstrukce „ideologického systému“, podle níž je systém užíván k vytvoření nové společnosti podle aspirací elit.⁸ I tyto představy však ztratily na přesvědčivosti v druhé polovině šedesátých let. Pokud již ideologie nehrála v sovětské politice ústřední roli, těžko mohla být klíčem k jejímu komplexnímu pochopení. Mnozí autoři navíc poukazovali na neúspěch snah těchto režimů na transformaci postojů lidí. Gabriel Almond ve svém článku *Communism and Political Culture Theory* z roku 1983 říká, že přes existenci represivní struktury a snahy režimu transformovat společnost představuje politická kultura významnou překážku pro změnu chování, protože základní postoje mají tendenci přetrvávat po delší období.⁹ Při absenci tohoto dynamického prvku – ideologické aspirace totalitarismu na transformaci společnosti (či jejího selhání) – vyvstávala otázka, je-li naopak adekvátní hovořit o „umírajícím“ či „zkostrnatělém systému“.¹⁰ Brežněvova éra byla všeobecně pojímána jako období „nehybnosti“, podobným způsobem se interpretuje též období tzv. normalizace v ČSSR.

Problematikou zachycení proměn se v sedmdesátých letech zabývali Valerie Bunceová a John M. Echols.¹¹ Tito autoři vycházeli z přesvědčení, že *inkrementalismus* – paradigma, podle něhož je rozhodovací proces v demokratických režimech postupný a prostý radikálních změn - se dá vztáhnout též na režimy sovětského typu. Obecně se inkrementalismus

---

³ SKILLING, H., G.: *From Soviet Studies to Comparative Politics: The Unfinished Revolution*. In: *Soviet Studies*, Vol. 31, No. 3 (Jul., 1979).

⁴ SKILLING, H., G.: *Soviet and Communist Politics: A Comparative Approach*. In: *The Journal of Politics*, Vol. 22, No. 2 (May, 1960).

⁵ Tamtéž, s. 307.

⁶ HOUGH, J., F.: *Soviet Leadership in Transition*. 1980, s. 4.

⁷ KASSOF, A.: *The Administred Society: Totalitarism without Terror*. In: *World Politics*, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1964), 558-575.

⁸ Volně podle BRZEZINSKI, Z. – HUNTINGTON S., P.: *Political Power: USA/USSR*. 1978, s. 71.

⁹ ALMOND, G., A.: *Communism and Political Culture Theory*. In: *Comparative Politics*. Vol. 15, No. 2, (1983), 127-128.

¹⁰ HOUGH, J., F.: *Soviet Leadership in Transition*. 1980, s. 5.

¹¹ BUNCE, V., ECHOLS, J., E.: *Power and Policy in Communist Systems: The Problem of "Incrementalism"*. In: *The Journal of Politics*. Vol. 40, No. 4 (Nov. 1978), 911-932.

v demokratických režimech vysvětloval přítomností „instrumentální“ politické kultury a decentralizací moci (pluralita aktérů zapojených do procesu vyžaduje hledání kompromisu). Naproti tomu se stavěla ideologická politická kultura a centralizace moci v komunistických státech. Kontrast mezi těmito dvěma typy režimů naznačuje, že srovnáme-li výstupy obou, měly by se výrazně lišit. Ukazovalo se však, že „ideologický aktivismus“ již není součástí politiky, ani politické kultury v zemích sovětského bloku. Dále si někteří politologové všimli skutečnosti, že spíše než centralizace, je pro sovětskou moc typická difuze moci, na níž se začal aplikovat pojem „institucionální pluralismus“.¹² Je nutné podotknout, že ačkoliv se režimy sovětského typu ani zdaleka nepodobají západnímu pluralismu, existuje i v těchto režimech konflikt představující překážku pro neomezené vládnutí. Právě konfliktem v institucionálním rámci se zabývá tato studie.

Cílem předkládaného textu je zaměřit se na otázku *proměny* režimu v jeho pozdní fázi. Vycházím přitom převážně z dosud méně známých či zcela neznámých archivních pramenů provenience ústředního výboru KSČ (ÚV KSČ). Jedná se zejména o fondy 01 (plénium ÚV KSČ), 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ) a fond generálního tajemníka. Studium konfliktu, pluralismu a proměn je omezeno převážně na vrcholné orgány KSČ, jež ve studované době koncentrovaly nejvíce politické moci v zemi. Mojí ambicí je odpovědět na otázku, zda sovětská přestavba ovlivnila fungování režimu v ČSSR.

Přestavba v tomto textu není analyzována z hlediska jejího rozsahu, úspěchu či neúspěchu, ani se nesnažím detailně představit přestavbu jako komplexní projekt. Při pokusu o zachycení *proměn* režimu tento fenomén pojmám jako soubor impulsů, které do československého politického systému postupně přicházely zvenčí a ovlivňovaly zdejší fungování politického procesu. Období normalizace je, jak již bylo uvedeno, všeobecně charakterizováno jako poměrně nehybné či „zkostnatělé“. Jakkoliv je tato teze zjednodušující, můžeme říci, že pasivita veřejnosti na straně jedné a absence požadavků na radikálnější změny z vnějšího prostředí (nebo naopak požadavky na udržení statu quo) na straně druhé nevytvořila podmínky pro zahájení reformy. Situace se začíná měnit počátkem osmdesátých let, kdy vnitřní limity (např. dokument „Poučení“) převažují nad omezeními z vnějšku. Druhá polovina osmdesátých let a export myšlenek „nové politiky“ Michaila Gorbačova do sovětských satelitů staví československé vedení před výzvu reagovat na nové vlivy. Je tedy možné formulovat hypotézu, že ve sledovaném období k určité proměně došlo. Vycházím z přesvědčení, že změny musely nastat jak v případě „konzervace“ dosavadní logiky fungování režimu, tak v případě akceptace „přestavbových“ vlivů.

Analýza se zaměřuje zejména na období od prosince 1986 do konce roku 1988. Tato perioda je zvolena na základě přesvědčení, že hlavní impulsy přestavby do ČSSR přicházely zejména v souvislosti s konáním lednového zasedání ÚV KSSS v roce 1987 a 19. všesvazové konference KSSS v červnu 1988. Tyto významné události jsou v ČSSR reflektovány na 4., 5., 7., 9., a 10. zasedání ÚV KSČ. Práce se téměř vůbec nezabývá dynamikou roku 1989, která je výrazně ovlivněna počínajícím rozpadem bloku (liberalizace v Polsku a Maďarsku), probouzející se občanskou společností a jakousi vyčkávací taktikou, kterou vedení KSČ zvolilo (další etapa přestavby měla nastat až po konání mimořádného sjezdu KSČ plánovaného na květen 1990). Vycházím také z faktu, že k československému roku 1989 existuje již mnoho kvalitních studií. Navíc jsem si vědom, že formát odborného článku v našem případě už tak vyžaduje maximální stručnost.¹³

---

¹² HOUGH, J. – FAINSOD, M.: *How the Soviet Union Is Governed*. 1979, s. 547.

¹³ O československé přestavbě komplexněji pojednává autorova diplomová práce, z níž některé části této studie

2 Československá reflexe první fáze sovětské přestavby

Dne 11. března 1985 zvolilo plénum ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (ÚV KSSS) jednomyslně Michaila Gorbačova novým generálním tajemníkem. O dva dny později se při příležitosti Černěnkova pohřbu sešli vedoucí představitelé Československa, Rumunska, Polska, Maďarska a Německé demokratické republiky na společné schůzce s novým vůdcem SSSR. Michail Gorbačov měl na tomto setkání prohlásit, že Sovětský svaz chce „*důsledně dodržovat zásadu rovnoprávnosti a nezávislosti, což zahrnuje odpovědnost každé strany za vývoj ve vlastní zemi*“.¹⁴ Podle Gorbačova tím došlo k odmítnutí tzv. Brežněvovy doktríny, jeho partneři však prý sdělení nebrali vážně.¹⁵ V této souvislosti je zajímavé sledovat, jakým způsobem vedení KSČ změnu v Kremlu bezprostředně reflektovalo. Na pořad 129. schůze předsednictva ÚV KSČ (PÚV), která se konala dne 20. března 1985, zařadil generální tajemník Gustáv Husák zprávu,¹⁶ v níž informoval členy vedení o zmíněné moskevské schůzce. Dokument stručně shrnuje obsah rokování, během něhož mělo být ze strany Gorbačova zdůrazněno upevnění spolupráce se socialistickými zeměmi a dále předesláno, že „*ve všech oblastech, v politické, ekonomické i ideologické činnosti nastupuje nová etapa – zdokonalování rozvinutého socialismu*“.¹⁷ Materiál také hovoří o dynamizaci politického systému a zlepšování fungování ekonomického mechanismu. Tyto obecné formulace však nebyly blíže konkretizovány. O údajném upuštění od doktríny omezené suverenity se dostupné prameny vůbec nezmiňují.

Za povšimnutí však stojí jiný zajímavý dokument, který vedení strany projednalo na téže schůzi. Jednalo se o zprávu tajemníka ÚV KSČ Vasilu Biľaka,¹⁸ jenž navštívil Moskvu ve dnech 4. - 5. března 1985, tedy necelý týden před úmrtím Konstantina Černěnka. Biľakův materiál podrobně reprodukuje obsah jednání s jednotlivými sovětskými politiky, mezi nimiž byl také tehdejší tajemník ÚV KSSS Gorbačov. Ten měl v rozhovoru s Biľakem mimo jiné prohlásit, že „*československé vedení správně a odpovědně posuzuje vnitropolitický vývoj od krizových let. (...) Socialistické země jsou nyní v nové etapě formování společnosti. Probíhá za situace, kdy už jsou vyspělé komunistické strany a celá společnost, i když občas dochází k chybám. V současné době je nezbytné plně si uvědomit, v jakém stadiu vývoje se nacházíme a jak jít dále. Kurz a cíle politiky se měnit nemusí.*“¹⁹ Ačkoliv mohou vznikat pochybnosti ohledně autentičnosti citovaného dokumentu, jeho obsah sděloval zbytku stranického vedení, že v sovětské politice prozatím zásadní změny nenastanou.

Dubnové zasedání ÚV KSSS v roce 1985, které sám Gorbačov považuje za „obrat k nové strategické linii“,²⁰ nebylo ve východním bloku vnímáno jako impuls k zahájení revolučních

---

vycházejí. ŠTEFEK, M.: *Komunistická strana Československa a proces přestavby*. 2010.

¹⁴ GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní. Dialog o „perestrojce“*, Pražském jaru a socialismu. 1995, s. 69.

¹⁵ PREČAN, V.: Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. *Soudobé dějiny* č. 4, 1998, s. 514.

¹⁶ Národní archiv České republiky (NA), fond (f.) 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ), archivní jednotka (a. j.) P129/85, bod (b.) 4, Příloha III.

¹⁷ Tamtéž, s. 1.

¹⁸ NA, f. 02/1, a. j. 129/85, b. 6.

¹⁹ Tamtéž, s. 7.

²⁰ GORBAČOV, M., S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. 1987, s. 19.

změn. I přesto se někteří tehdejší aktéři pokusili využít situace v Kremlu k budování „nové“ platformy. Dne 28. března 1985 se předseda federální vlády ČSSR Lubomír Štrougal setkal v Berlíně s předsedou vlády NDR Willi Stophem. V rozhovoru se Štrougal zmínil o nezbytnosti provedení změn struktury československého hospodářství. Řekl však také, že k potřebné reformě nemá podporu doma ani v zahraničí.²¹ Své postoje Štrougal formuloval též veřejně na domácí scéně. Již 4. dubna 1985 (tedy dlouho před dubnovým zasedáním ÚV KSSS) pronesl československý premiér v Košicích na shromáždění k čtyřicátému výročí vyhlášení tzv. Košického vládního programu projev, který byl o den později otištěn ve stranickém tisku. Štrougal k aktuálním otázkám poznamenal: „*Jistě, proces přechodu našeho národního hospodářství na dráhu intenzivního rozvoje vyžaduje proti dosavadním ustáleným stereotypům myšlení nové myšlení, tvůrčí, svým způsobem nové vidění úkolů a problémů s nimi spojených. Řekl bych, že to vyžaduje – při respektování veškerých principů socialismu – přehodnotit některé naše dnešní názory a koncepce tak hluboce, že si to ani sami zatím nedovedeme představit*“.²² Citovaná pasáž Štrougalova projevu představuje do té doby zcela neobvyklou výzvu k zahájení změn. Předpokládaný konflikt ohledně případné reformy však prozatím nevznikl. Gorbačovovy projevy, které byly v raném období příliš obecné, se setkávaly s pozitivními reakcemi jak ve vedení KSČ, tak i v ostatních vládnoucích stranách socialistického společenství. Navíc sovětsí představitelé prozatím aktivně neusilovali o změnu statu quo v politických systémech jednotlivých států společenství, což lze doložit mnoha dokumenty. Jako příklad uvedu zprávu tajemníka ÚV KSČ Mikuláše Beňi z jeho květnové pracovní návštěvy v Moskvě.²³ Beňo jednal s tajemníkem ÚV KSSS Jegorem Ligačovem, který při setkání ocenil úsilí ÚV KSČ zaměřené proti „pravicovému oportunismu“ a dále měl podotknout, že si sovětská strana váží dokumentu „Poučení“, který má „*velký význam, stálou platnost a využitelnost nejen v KSČ*“.²⁴

V prvním roce své vlády Gorbačov svou politikou socialistický blok nerozděloval, naopak, snažil se o jeho stmelení. V tomto kontextu je významnou událostí schůzka Politického poradního výboru Varšavské smlouvy, jež se konala dne 23. října v Sofii. Jak konstatuje Gustáv Husák ve své zprávě, sofijské zasedání se „*ve větší míře než v minulosti zaměřilo na upevnění jednoty a semknutosti států Varšavské smlouvy*“.²⁵ Na sofijské setkání vzpomíná taktéž sám Gorbačov, podle něhož představitelé bratrských stran s jeho novou politikou vyslovili souhlas.²⁶ Nutno však zdůraznit, že onen souhlas byl podmíněn absencí konkrétního projektu, vůči kterému by vedení jednotlivých stran muselo zaujímat aktivní postoj. Základním předpokladem pro zahájení radikálních reforem bylo upevnění pozice nového generálního tajemníka a s tím spojená kádrová konsolidace vrcholných orgánů strany. Dosavadní ústřední výbor KSSS byl zvolen na sjezdu v roce 1981 a v politbyru stále seděli lidé, kteří změnám nebyli nakloněni. Již během prvního roku své vlády se Gorbačovovi podařilo vyměnit tři členy politbyra (Tichonov, Romanov, Grišin). Podobný rozsah kádrových změn v tak krátkém čase byl v poststalinové době zcela bezprecedentní. Z pozice ministra zahraničí navíc odešel Andrej Gromyko, kterého nahradil Eduard Ševardnadze.²⁷ XXVII. sjezd KSSS, jenž se konal v únoru roku 1986, představuje jeden z rozhodujících momentů pro

---

²¹ Bundesarchiv, Berlin, (BA) SAPMO DC 20/I/3 2146 (Ministerrat der DDR).

²² *Rudé Právo*, 5. dubna 1985, s. 3.

²³ NA, f. 02/1, a. j. 133/85, k informaci 2.

²⁴ Tamtéž, s. 2.

²⁵ NA, f. 02/1, a. j. 141/85, b. 1, Příloha III, s. 10.

²⁶ Tamtéž. Na sofijskou schůzku vzpomíná též M. Gorbačov. In: PREČAN, V: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. s. 516.

²⁷ HOUGH, J., F.: *Russia and the West: Gorbachev and the Politics of Reform*. 1990. s. 170-171.

následující vývoj. Význam sjezdu netkví v jeho usnesení a přijatých dokumentech, ale především v provedených kádrových změnách, které sjezdoví delegáti odsouhlasili. Do ústředního výboru bylo znovu zvoleno pouze 62 % dosavadních členů, do politbyra přišlo pět zcela nových lidí.

Oproti tomu XVII. sjezd KSČ, který se konal na konci března 1986, představuje jasnou kádrovou kontinuitu. Některými badateli je v kontrastu se sjezdem sovětským interpretován jako snaha představitelů strany „zakonzervovat daný stav a ignorovat nutnost reagovat na perestrojku“.²⁸ Domnívám se však, že vztah vedení KSČ k přestavbě se začne formovat až později. O vymezení vůči sovětské politice se v tomto období mluvit nedá, ačkoliv si můžeme povšimnout, že českoslovenští představitelé některé věci z dokumentů KSSS záměrně „neopsali“.²⁹ Skutečnost, že XVII. sjezd jednomyslně znovu zvolil dosavadní složení vrcholných orgánů,³⁰ sama o sobě neprozrazuje nic konkrétního o poměru k nové politice v SSSR. Zajímavý je vzhled do jednání poslední předsjezdové schůze PÚV, na které se o kádrovém obsazení rozhodovalo. V diskusi 153. schůze totiž bylo řečeno, že „i s. Gorbačov je toho názoru, že může zůstat dosavadní vedení“.³¹ To spíše naznačuje, že se na poměru k SSSR prozatím příliš neměnilo. Kádrová kontinuita vedení strany se nedá interpretovat jako nedostatek soudnosti přestárlého vedení či neschopnost sebereflexe. Archivní prameny ukazují, že poté, co se PÚV usneslo o tom, že bude i nadále zasedat v dosavadní sestavě, došlo k relativizaci vlastní „sebereprodukce“. V debatě vystoupil např. Karel Hoffmann, podle něhož bylo nutné, aby vrcholný stranický orgán byl schopen v kádrových otázkách dokumentovat určitý pohyb. Sám přitom požádal o uvolnění z funkce, čemuž ovšem nebylo vyhověno. Budoucí vývoj dobře předvídal Antonín Kapek, který řekl, že po sjezdu může nastat složitá situace, bude-li někdo z vedení vystupovat jinak. I další členové mluvili o nutnosti omlazení kádrů (Lenárt, Jakeš, Kempný), přičemž Gustáv Husák navrhl, aby se na prvním zasedání ÚV KSČ hovořilo o naléhavosti tohoto řešení. K tomu však nedošlo kvůli odporu Vasila Bil'aka.³²

3 Zahájení přestavby v ČSSR

Počátek československé přestavby se pojí k vypracování dokumentu *Zásady pro postupné přebudování hospodářského mechanismu*, jenž byl přijat předsednictvem ÚV KSČ dne 17. prosince 1986. Toho dne předsednictvo ÚV KSČ uložilo Lubomíru Štrougalovi, Miloši Jakešovi (ekonomický tajemník ÚV KSČ a člen PÚV), Karlovi Hoffmannovi (předseda ÚRO a člen PÚV), Rudolfovi Rohlíčkovi (místopředseda vlády ČSSR) a Svatoplukovi Potáčovi (předseda Státní plánovací komise), aby na základě „Zásad“ vypracovali do konce roku 1987 komplexní dokument k postupnému přebudování hospodářského mechanismu. Předsednictvo uložilo „[v]šechna opatření důkladně připravit s plným respektováním koncepce a obsahu Zásad a nepřipustit jejich rozměňování či pokračování v dosavadních přežitých přístupech k řízení“.³³ Dokument setrvává na principu společenského vlastnictví výrobních prostředků, existence centrálního plánu a vedoucí úlohy KSČ. Počítalo se se zavedením některých změn,

---

²⁸ FIALA, P., [et al.]: *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. 1999, s. 68.

²⁹ Srovnej: *XVII. sjezd Komunistické strany Československa 24. – 28. března 1986*. 1986; *XXVII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu 25. února – 6. března 1986: Dokumenty a materiály*. 1986.

³⁰ Předsednictvo se rozrostlo o tři kandidáty (František Pitra, Vladimír Herman, Ignác Janák).

³¹ NA, f. 02/1, a. j. 153, b. 0.

³² NA, f. 02/1, a. j. 153, b. 0.

³³ NA, f. 02/1, a. j. 23, b. 3, Příloha I.

jako např. posílení samostatnosti podniků (zásada 2), uplatnění plného chozrasčotu (zásada 4) či účasti pracujících na řízení (zásada 36).³⁴ Zajímavá byla diskuse k návrhu, kterou dle zápisu³⁵ zahájil Lubomír Štrougal. Ten připomněl, že „na poč[átku] 60tých let a ve II. pol. 60. let byla nastolena otázka reformy“.³⁶ Nyní prý nastává nová etapa, jelikož SSSR vstupuje do zásadní přestavby. Tak prý i pro Československo vzniká nová situace. Premiér vyjádřil přesvědčení, že tyto záležitosti měly být řešeny nejpozději v roce 1983 a že reforma všechny problémy nevyřeší. Nad potřebou rozpracování tezí a jejich zveřejnění se v předsednictvu vytvořil konsensus, ačkoliv např. Karel Hoffmann polemizoval se zveřejněním zásady č. 36.³⁷

V české historiografii se přijetí „Zásad“ vysvětluje s odkazem na velmi přitažlivou, leč zavádějící interpretaci Zdislava Šulce. Podle ní měl Gustáv Husák přerušit své „dlouhé mlčení ke cause Gorbačov“ až v prosinci 1986 na základě jisté zprávy, která měla do Prahy dorazit vnitřní cestou, podle níž dlouho odkládané lednové plénum ÚV KSSS mělo definitivně rozhodnout ve prospěch Gorbačovova „nového kursu“. Proto prý Vládní výbor pro plánovité řízení národního hospodářství dostal příkaz „doslova přes noc“ připravit projekt hospodářské reformy tak, aby byl zveřejněn ještě před lednovým zasedáním ÚV KSSS a mohl být vydáván za „vlastní dílo“.³⁸ Ono „dlouhé mlčení“ však bylo přerušeno ještě dříve a za zcela jiných okolností. Ve dnech 10. – 11. listopadu 1986 se Gustáv Husák zúčastnil moskevského pracovního setkání vedoucích představitelů členských států RVHP, které se zabývalo ekonomickou integrací socialistických zemí. Michail Gorbačov zde asi poprvé postavil své partnery před nutnost reformy: „*Bud' socialismus uspíší krok, dosáhne předních pozic ve vědě, technice a ekonomice (...). Nebo se budeme utápět v těžkostech a problémech, ztratíme dynamismus a pak se ocitneme pod tlakem, pokusí se vrhnout nás zpět se všemi z toho vyplývajícími důsledky pro osud socialismu a míru*“.³⁹ Projednání závěrů setkání, k němuž došlo na schůzi PÚV dne 19. listopadu 1986, znamená jistý posun a také vyjasnění situace, což vystihuje Husákovy vyjádření zachycené v zápisu z diskuse: „*Na poradu jsme šli trochu slepí*“.⁴⁰ Nová situace se bezprostředně promítla do programu 4. zasedání pléna ÚV KSČ, jež se konalo ve dnech 4. a 5. prosince 1986. Členové a kandidáti ÚV dostali k dispozici materiál z diskutované moskevské schůzky, k němuž Husák prohlásil: „*Venujte mu pozornost, pochopíte aj to, čo Sovietsky zväz robí, čo sa dotýká ostatných socialistických štátov a čo sa veľmi dotýká i nás*“.⁴¹

3.1 Lednové zasedání ÚV KSSS a reakce československých elit

Lednové zasedání ÚV KSSS, které se konalo ve dnech 27. – 28. ledna 1987, můžeme právem považovat za zlomový okamžik v historii východního bloku. Je přízračné, že toto veledůležité

---

³⁴ NA, f. 02/1, a. j. 23, b. 3, Příloha III.

³⁵ Zápisy z diskuse, které v této studii mnohokrát cituji, pořizoval pracovník aparátu Jaroslav Molek, jenž se pravidelně zúčastňoval schůzí PÚV. Jedná se o ručně psané poznámky. Cituji původní znění, doplňuji jen interpunkci. Chybějící části slov vkládám do hranatých závorek.

³⁶ NA, f. 02/1, a. j. 23, b. 0.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ ŠULC, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945-1995*. 1998. s. 62-63.

³⁹ NA, f. 02/1, a. j. 20/86, b. 1, Příloha IV/a/1.

⁴⁰ Tamtéž, b. 0. Na této schůzi Gustáv Husák prohlásil, že s Michailem Gorbačovem jednal o možném odchodu z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ.

⁴¹ NA, f. 01, č. j. ÚV – 00116/86, s. 4.

jednání neslo název „O přestavbě a kádrové politice“. Právě kádrová politika představovala základní pilíř vedoucí úlohy strany. Jak říká T. H. Rigby, systém nomenklatury se všeobecně považuje za jeden ze základních prvků sovětského socio-politického řádu.⁴² Michail Gorbačov ve svém projevu na lednovém plénu zproblematizoval dosavadní praxi obsazování kádrů do řídicích pozic a vyjádřil potřebu uplatňovat zásadu volitelnosti a rozšíření vnitrostranické demokracie. Nomenklatura totiž byla hlavní překážkou reformních snah. Generální tajemník však prolomil tabu v několika dalších oblastech. Prosazoval zavedení demokratických zásad v práci sovětů a praxe poslaneckých interpelací, navrhl provést reformu volebního systému. Nelze opomenout též kritiku fungování komunistické strany – formalizmu jednání ÚV a dalších volených orgánů, jež byly nahrazovány stranickým aparátem. Tím v podstatě zproblematizoval model, jenž se více či méně uplatňoval ve všech vládnoucích stranách společenství. Lednové plenární zasedání navíc projednalo zákon o státním podniku, jeden z hlavních výstupů sovětské přestavby.⁴³

Jedním z dokladů postoje československých představitelů k výše zmíněnému zasedání ÚV KSSS může být dokument shrnující průběh jednání sovětského ministra zahraničí Eduarda Ševardnadzeho s Gustávem Husákem a Lubomírem Štrougačem, které se konalo v Praze ve dnech 4.–5. února 1987. Ze strany československých představitelů mělo být „*jménem KSČ vyjádřeno vysoké ocenění obsahu a závěrů lednového zasedání ÚV KSSS, které se stávají mimořádným impulsem také pro práci KSČ a všeho československého lidu*“.⁴⁴ Je třeba říci, že k lednovému zasedání muselo vedení strany a státu dříve či později zaujmout veřejné stanovisko. Prohlášení a návrhy ÚV KSSS byly v plném rozsahu publikovány ve stranickém tisku.⁴⁵

Dva týdny po konání lednového pléna ÚV KSSS se sešlo předsednictvo ÚV KSČ. Členům vedení strany bylo uloženo, „*aby po prostudování dokumentů lednového zasedání ÚV KSSS vytypovali a do 14 dnů předložili předsednictvu ÚV KSČ náměty, které by měly být na naše podmínky rozpracovány v rámci závěrů XVII. sjezdu KSČ*“.⁴⁶ Na této 26. schůzi dochází k prvnímu zřetelnému názorovému nesouladu. Zatímco Lubomír Štrougal pochválil *Rudé právo* za dobrou práci a za zveřejnění dokumentů z jednání ÚV KSSS, Vasil Biľak neopomenul svým kolegům zdůraznit, že dokument „Poučení“ stále platí. Jako by tím naznačoval, že teze lednového zasedání ÚV KSSS jsou v rozporu s tímto dokumentem. Spor se vedl také o to, má-li PÚV k lednovému plénu vydat obvyklé veřejné stanovisko, což navrhoval Antonín Kapek. Většina členů to však prozatím zamítla. Generální tajemník závěrem formuloval myšlenku, podle níž lednové plénum ÚV KSSS nebylo v rozporu se závěry XVII. sjezdu a se 4. zasedáním ÚV KSČ. Na základě toho měla příslušná oddělení dopracovat materiály na blížící se 5. zasedání ÚV KSČ.⁴⁷

Sedmadvacátá schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 18. února 1987 (a její pokračování dne 26. února) představuje skutečné zahájení reformy v ČSSR. Ze strohého bodového zápisu⁴⁸ sice nelze rekonstruovat kompletní debatu, ovšem i takto omezený pramen poukazuje na zcela ojedinělou atmosféru jednání, vyznačující se otevřeností a nebývalou kritičností. Jako první

---

⁴² RIGBY, T., H.: Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System. In: *Soviet Studies*, Vol. 40, No. 4 (Oct., 1988), s. 523.

⁴³ Srov.: *O přestavbě a kádrové politice: materiály z plenárního zasedání ÚV KSSS 27. a 28. ledna 1987*. 1987.

⁴⁴ NA, f. 02/1, a. j. 27/87, b. 7, Příloha III/1.

⁴⁵ Dokumenty lednového zasedání ÚV KSSS vycházely 28., 29., a 30. ledna 1987 v *Rudém právu*.

⁴⁶ NA, f. 02/1, a. j. 26/87, b. 1, Příloha I.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Citace v následujících dvou odstavcích pocházejí z: NA, f. 02/1, a. j. 27/87, b. 0.

promluvil generální tajemník Gustáv Husák, který připomněl, že všechny materiály z posledního zasedání ÚV KSSS byly publikovány. Podle Husáka tak „vznikají otázky ve veřejnosti i ve stranické základně, co my budeme dělat“. Provedl shrnutí velkého počtu podnětů, nastolené sovětskou stranou a prohlásil, že „všichni, kteří mají výhrady k socialismu u nás, se dnes odvolávají na Gorbačova“. Dále přečetl dopis nepřítomného Aloise Indry. Ten v souvislosti se sovětským vlivem kupříkladu požadoval, aby oddělení ÚV KSČ nezasahovala do práce ministerstev, což byl výrazný posun jednoho z nejkonzervativnějších členů vedení. Dále navrhl ustavit komisi pro přípravu nové ústavy a připustil, aby se k některým návrhům konaly všelidové diskuse. Předseda federální vlády Lubomír Štrougal ve svém diskusním příspěvku využil prostor k prezentování svých reformních představ. Prohlásil, že „přestavba svým obsahem je universálním programem pro všechny země. Universálnost se projeví v daných podmínkách každé země“. Zdůraznil, že „vedle přestavby ekonomického mechanismu je hlavní rozvoj socialistické demokracie“. Následně velmi podrobně uvažoval nad změnami v hospodářství a předjímal některá témata budoucí ekonomické reformy realizované v roce 1988. Diskutoval též postavení odborů či zdokonalování politického systému (všelidové diskuse, volební systém, postavení politických stran). Zmínil se také o kádrové politice, přičemž prohlásil, že stranu čeká omlazení po celé struktuře. Zatímco se Štrougal postavil bezvýhradně za politiku přestavby a vyzdvihoval její univerzální charakter, další vystupující, Vasil Biľak, naopak zdůrazňoval specifika ČSSR. I on však připustil, že „některé věci by se u nás měly dostat do praxe“. Dotkl se mimo jiné problematiky formalismu jednání stranických orgánů a přiznal, že by se členům a kandidátům ústředního výboru měla nechat větší volnost – „neurčovat předem kdo a jak [bude] moci diskutovat“. K dosavadní dělbě moci mezi jednotlivými orgány podotkl, že „výkonné orgány ani aparát nesmí nahrazovat volené orgány“. Také Karel Hoffmann neopomněl zdůraznit specifikum československých podmínek, když řekl, že „zdaleka ne všechno, co je naléhavé a palčivé v SSSR, je tak naléhavé a palčivé u nás“. Zdůraznil, že proces přestavby musí jít pod vedením strany, „jinak by to šlo přes naše hlavy“. Hoffmann se zabýval problematikou formálnosti jednání parlamentu, otázkou možnosti zavedení tajných voleb ve straně. Další člen předsednictva, Antonín Kapek, vystoupil jako bezvýhradný stoupenec přestavby, která by se dle jeho názoru neměla redukovat jen na oblast hospodářství. Jako první navrhl odstranění asymetrického stranického uspořádání. Předseda ČNR Josef Kempný uvažoval nad reformou jednacích řádů zákonodárných sněmů a připustil, že se není třeba obávat praxe poslaneckých interpelací. K další reformě řekl: „[P]osuzovali jsme již dříve řadu opatření (...) – věci jsme analyzovali – naše evidentní slabost je v realizačním procesu – opakujeme přijaté usnesení, ale naše záměry jsme nerealizovali“.

Podobnými oblastmi se zabývali také další diskutující. Tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš prohlásil, že „otázkám, které řešíme, [je třeba] dát ducha, který vládne v SSSR“. Jozef Lenárt sovětskou přestavbu označil za revoluční záležitost, jež by neměla být přijímána skepticky s „kyselým ksichtem“. V závěru dlouhého jednání vystoupil ideologický tajemník ÚV Jan Fojtík, který se sice přihlásil k závěrům lednového zasedání ÚV KSSS, ovšem neopomněl zdůraznit, že „ti, co spekulují s recidivou [roku] 1968, jsou a zůstanou mimo hru“. Jednání uzavřel, jak bylo zvykem, generální tajemník konstatováním: „Byli bychom hloupi, kdybychom podněty v prospěch naší strany a společnosti nevyužili“. Dne 26. února 1987 se v jednání pokračovalo. Se svými stanovisky vystoupili především ostatní tajemníci ÚV (nečlenové předsednictva) a kandidáti PÚV. Na závěr bylo přijato rozsáhlé usnesení.⁴⁹

---

⁴⁹ V oblasti urychlení sociálněekonomického rozvoje a přestavby hospodářského mechanismu bylo určeno: (a) politické komisi (L. Štrougal, K. Hoffmann, M. Jakeš, J. Lenárt, J. Haman, F. Pitra, R. Rohlíček, S. Potáč) a ostatním tajemníkům dopracovávat přestavbu hospodářského mechanismu na základě programu zpracování

V ekonomické oblasti mělo být rozpracováno celkem sedm okruhů témat, v oblasti politické dokonce osmnáct (viz poznámka pod čarou). Ačkoliv mnozí členové vedení zdůrazňovali československá specifika, únorové schůze PÚV vyvracejí tezi o „konzervaci“ či vymezení se vůči přestavbě. V tuto chvíli byl tento vrcholný orgán schopen sebereflexe a uznání potřeby změn.

Následující tabulka, jež nepodává vyčerpávající biografickou informaci o členech vedení, zobrazuje dělbu práce na realizaci návrhů z oblasti politického systému. V prostředním sloupci je ke každé osobě přiřazen počet bodů, na kterých se měl podílet. Tyto hodnoty neprozrazují nic o moci či vlivu jednotlivých členů. Informace může být zajímavá pouze v souvislosti s poznámkou ve třetím sloupci.

---

komplexního dokumentu; (b) vládě ČSSR předložit do 15. června 1987 návrh zákona o státním podniku k projednání v PÚV; (c) tajemníkům ÚV KSČ pod vedením M. Jakeše předložit do téhož data návrh úlohy KSČ v zákonu o státním podniku; (d) politické komisi, M. Beňovi a J. Poledníkovi, předložit taktéž do 15. června 1987 návrh práv, povinností a forem pracovního kolektivu a posoudit otázku volitelnosti vedoucích pracovníků; (e) politické komisi, J. Fojtíkovi, M. Beňovi a J. Havlínovi, předložit v souvislosti s realizací přestavby hospodářského mechanismu návrh politické a odborné přípravy kádrů; (f) M. Jakešovi, J. Hamanovi, F. Pitrovi a J. Havlínovi předložit předsednictvu návrh systémových opatření k zabezpečení trvalého, nepřetížitelného a vyššího tempa vědeckotechnického pokroku; (g) F. Pitrovi a J. Poledníkovi předložit návrhy směřující k upevnění a rozvoji družstevnictví.

V oblasti politického systému bylo uloženo: (a) J. Poledníkovi předložit předsednictvu do konce června 1987 návrhy směřující k aktivizaci orgánů NF na všech stupních její výstavby, ke zvýšení její účasti na tvorbě, realizaci a kontrole plnění významnějších politických rozhodnutí; (b) P. Colotkovi, J. Korčákovi a J. Poledníkovi předložit návrhy na zvýšení účinnosti práce národních výborů na všech stupních; (c) A. Indrovi, J. Lenártovi, J. Kempnému a J. Poledníkovi předložit návrhy legislativních opatření ke zlepšení práce zákonodárných orgánů a poslanců; (d) K. Hoffmannovi a J. Poledníkovi zabezpečit v rámci přípravy XI. všeodborového sjezdu zvýšení účasti ROH na realizaci závěrů XVII. sjezdu a na rozvoji socialistické demokracie; (e) J. Poledníkovi předložit návrh směřující ke zvýšení přitažlivosti SSM u mladé generace; (f) J. Poledníkovi a M. Kabrhelové předložit návrhy ke zkvalitnění činnosti organizace žen; (g) J. Poledníkovi zhodnotit dosavadní praxi voleb do zastupitelských orgánů a předložit návrh na jejich přípravu a provádění; (h) G. Husákovi a tajemníkům ÚV KSČ předložit návrhy týkající se prohloubení činnosti stranických orgánů a zkvalitnění práce stranického aparátu; (ch) M. Beňovi předložit návrh zkvalitnění kádrové politiky strany; (i) G. Husákovi a tajemníkům ÚV KSČ předložit návrh dalšího postupu v uplatňování „leninské národnostní politiky v ČSSR“; (j) J. Havlínovi předložit analýzu vzdělávací soustavy a spolu s tím návrh nutných změn; (k) J. Havlínovi na základě kritického hodnocení současného stavu předložit návrhy k prohloubení činnosti společenských věd; (l) M. Jakešovi, M. Beňovi, J. Poledníkovi a J. Hajnovi předložit návrhy zefektivnění stranické, státní a společenské kontroly; (m) J. Fojtíkovi předložit předsednictvu návrh opatření vedoucích ke zlepšení informovanosti; (n) G. Husákovi předložit návrhy ke zkvalitnění činnosti orgánů vyšetřování, soudů a prokuratury; (o) L. Štrougalovi, M. Jakešovi, M. Beňovi a J. Hajnovi předložit návrhy k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti; (p) tajemníkům ÚV KSČ posoudit na svěřených úsecích úroveň, efektivnost činnosti a početnost aparátů společenských, státních, hospodářských a družstevních orgánů a předložit návrh na zkvalitnění jejich práce či snížení počtu jejich pracovníků; (r) G. Husákovi předložit návrh postupu prací na návrhu nové ústavy ČSSR. NA, f. 02/1, a. j.: 28/87, b. 13.

Tab. 1

Gustáv Husák (generální tajemník ÚV KSČ, prezident ČSSR)	4	
Vasil Biľak (tajemník ÚV KSČ, člen PÚV)	3	***
Peter Colotka (předseda vlády SSR, člen PÚV)	1	**
Karel Hoffmann (předseda ÚRO, člen PÚV)	1	Od 5. zasedání ÚV KSČ tajemníkem ÚV
Alois Indra (předseda FS, člen PÚV)	1	
Miloš Jakeš (tajemník ÚV KSČ, člen PÚV)	5	Od 7. zasedání ÚV KSČ generálním tajemníkem
Antonín Kapek (vedoucí tajemník MV KSČ v Praze, člen PÚV)	-	*
Josef Kempný (předseda ČNR, člen PÚV)	1	***
Josef Korčák (předseda vlády ČSR, člen PÚV)	1	Na 5. zasedání ÚV KSČ v roce 1987 nahrazen L. Adamcem.
Jozef Lenárt (1. tajemník ÚV KSS, člen PÚV)	1	Od 9. zasedání ÚV KSČ v roce 1988 tajemníkem ÚV
Lubomír Štrougal (předseda vlády ČSSR, člen PÚV)	1	**
Jan Fojtík (tajemník ÚV KSČ a kandidát PÚV)	4	Od 9. zasedání ÚV KSČ tajemníkem ÚV a členem PÚV
Josef Haman (tajemník ÚV KSČ, kandidát PÚV)	3	*
Vladimír Herman (kandidát PÚV)	-	
Miroslav Hruškovič (kandidát PÚV)	-	
Ignác Janák (kandidát PÚV)	-	
František Pitra (tajemník ÚV, kandidát PÚV)	3	Od října 1988 předsedou vlády ČSR
Mikuláš Beňo (tajemník ÚV)	6	***
Josef Havlín (tajemník ÚV KSČ)	5	*
Jindřich Poledník (tajemník ÚV)	11	*
Zdeněk Hoření (šéfredaktor Rudého práva, člen SÚV)	-	
Jaroslav Hajn (předseda ÚKRRK)	2	

Zdroj: Autor. Pozn: (*) odchod z vedení strany na 9. zasedání ÚV KSČ; (**) na 10. zasedání ÚV KSČ; (***) na 12. zasedání ÚV KSČ.

Tabulka poukazuje jednak na „kádrové zemětřesení“, které se v PÚV odehrálo v letech 1987-1988, zadrugé si nelze nevdšimnout skutečnosti, že členové vedení, kteří měli na starost nejvíce bodů z usnesení (Poledník, Beňo, Havlín) během roku 1988 z vedení strany odešli.

3.2 Realizace usnesení z února 1987

Na realizaci usnesení PÚV z 26. února a na podobě „přestavbových“ projektů z tohoto období se odráží konflikt mezi dvěma fádňe definovatelnými skupinami v PÚV. Ačkoliv se většina ve vedení postavila za realizaci reform, dal tento impuls vzniknout názorovým rozdíům. Vnitřní spory se také pomalu dostávaly na veřejnost. Dne 3. března 1987 otisklo *Rudé právo* výtah ze Štrougalova vystoupení na „pražském aktivu“ v Lucerně. Ministerský předseda ve svém projevu deklaroval, že závěry lednového pléna ÚV KSSS nejsou jen cennými podněty, ale dokonce že představují návod k novému způsobu uvažování o stavu věcí u nás doma i ve světě, jež má univerzální platnost. Štrougal navíc poukázal na existující rozpor ve stranickém vedení: „*Není třeba skrývat, že se objevily pokusy zužovat význam nových zkušeností Komunistické strany Sovětského svazu a nových myšlenek, které charakterizují její nynější politiku, pouze na samotný Sovětský svaz. Slovně se sice uznává revoluční dosah procesů, které tam probíhají, ale jedním dechem se dodává, že vzhledem ke zcela odlišným sovětským podmínkám jde o specifické záležitosti. Je zajímavé, že tyto názory najednou šíří lidé, kteří dříve jakoukoliv národní specifiku uznávali jen tehdy, pokud byla chápána v hlubokém stínu obecně platných, zákonitých principů a tendencí, jestliže tehdy absolutizovali tyto obecné zákonitosti, nyní jsou v pokušení absolutizovat pro změnu zase naše specifika*“.⁵⁰

„Pražský aktiv“ veřejně ukázal na nejednotu PÚV, Lubomír Štrougal v Lucerně hovořil jako reprezentant určité programové alternativy. Spolu s ním vystoupil vedoucí tajemník městského výboru KSČ a člen předsednictva ÚV KSČ Antonín Kapek, který v následujícím roce podporoval politiku přestavby. Bylo by však chybou hovořit o vzniku frakce či jasně definovatelné skupiny. O rozsahu a kvalitě přestavby v ČSSR měly rozhodnout, podobně jako v SSSR, kádrové změny na nejvyšších postech. Z tohoto pohledu se zdá, že 5. zasedání ÚV KSČ, jež se konalo ve dnech 18. – 19. března 1987, znamenalo oslabení „reformního proudu“, dá-li se o takovém vůbec uvažovat. Kromě příchodu Ladislava Adamce, jež vystřídal na postu předsedy vlády Josefa Korčáka, byl ústředním výborem do funkce tajemníka zvolen Karel Hoffmann, který později převezme zodpovědnost za realizaci přestavby v oblasti politického systému.

Páté zasedání ÚV KSČ by proběhlo podle zvyklostí, kdyby jeho jednání „nenarušil“ Antonín Kapek se svou analýzou poměrů ve vedení strany. Kapek kritizoval ústup od principu kolektivního vedení a údajnou nerovnoprávnost v předsednictvu: „*Jednotu hlasování ano, ale myslet a říci svoje názory musí být vždy normální. Samozřejmě, že na nás mělo vliv to, co se dělo v Sovětském svazu v minulosti. Všechno, co odtamtud přišlo, často bez jediného otazníku či dotazu, za určité podpory jednotlivců bylo jednoznačně prosazováno, bez výjimky. Dokonce i s chybami, které se v Sovětském svazu děly. Dnes však je zcela změněná situace*“.⁵¹ Kapek také hovořil o řešení kádrové problematiky, o níž se dosud mluvilo pouze v nejužším vedení. Veřejně vyjádřil podporu některým kolegům z vedení strany a vlády, kteří podle něj představovali perspektivu (Indra, Štrougal, Pitra, Haman, Poledník, Toman a Vajnar). Závěrem se omluvil za neobvyklé vystoupení: „*Řekl jsem to proto, že jsem přesvědčen, že i to, co není zvykem, je nutno říkat na ústředním výboru strany*“.⁵²

Stěžejní událostí, jež mohla výrazným způsobem vyjasnit kádrové otázky, byla návštěva

---

⁵⁰ *Rudé právo*, 3. března 1987.

⁵¹ NA, f. 01, č. j. ÚV – 0025/87, s. 59.

⁵² Tamtéž.

Michaila Gorbačova v ČSSR, která se konala ve dnech 9. - 11. dubna 1987. Mnoho tehdejších aktérů očekávalo, že se Gorbačov zmíní o tématu Pražského jara či změn na nejvyšších postech. Generální tajemník ÚV KSSS se setkal se členy a kandidáty PÚV a s tajemníky ÚV KSČ na neformálním jednání.⁵³ Gustáv Husák ve svém projevu zdůraznil, že celá strana proces přestavby podporuje. Připomněl též rozpracovávání usnesení z 26. února a připustil existenci potíží v jeho realizaci. Generální tajemník ÚV KSČ také prohlásil: „*Ještě je to neoficiální, ale dohodli jsme, že by se do konce tohoto roku konalo plénum, dobře připravené, o přestavbě v tom širším smyslu a o kádrových otázkách, o tom, o čem jste tak krásně hovořil na lednovém plénu. (...) Některé kádrové změny jsme už udělali na březnovém plénu, dohodli jsme se, [že je] nutno přitahovat mladší lidi, rozšířit okruh vedení a postupně řešit nazrávající kádrové otázky. Asi počínáje mnou samotným. Já se tomu bránit nebudu.*“⁵⁴ Michail Gorbačov, který ve své řeči zdůraznil, že pojetí současné reformy není konečné, prohlásil: „*Prožili jsme spolu s vámi závažné období, vyšli jsme z něho se ctí, řekl bych, [že] KSČ udělala ohromnou historickou práci, a to je zásluha nynějšího vedení (...).*“⁵⁵ Michail Gorbačov se tedy nepostavil ani na jednu stranu, kádrový pohyb a souboj o reformy ponechal na československých představitelích, respektive, na „konzervativní většině“, která se v PÚV vytvářela.

Období do konce roku 1987 dominuje příprava jednotlivých návrhů vycházejících z výše diskutovaného únorového usnesení. Jednalo se zejména o ekonomickou reformu, změnu ústavy, vypracování nového kádrového pořádku či dílčí změny v politickém systému. Každá z těchto oblastí by si zasloužila vlastní studii, proto se zde stručně zmíním pouze o některých stěžejních záležitostech.

Nejvýznamnějším výstupem československé přestavby byl zákon o státním podniku, který byl schválen v roce 1988.⁵⁶ Návrh této části ekonomické reformy byl poprvé projednán předsednictvem ÚV KSČ dne 20. května 1987 a následně diskutován na dalších schůzích. Jeho tvůrci deklarovali snahu o prohloubení socialistické demokracie a zvýšení účasti lidu na řízení a správě společnosti.⁵⁷ Ta se měla uskutečňovat formou účasti pracovního kolektivu na přípravě a přijímání nejdůležitějších rozhodnutí týkajících se podniku, na jejich zabezpečování, kontrole plnění a na součinnosti při obsazování míst vedoucích pracovníků. Ředitel podniku měl být volen orgánem samosprávy tajným hlasováním. Počítalo se s ustavením orgánů samosprávy - „shromážděním pracovního kolektivu“ a „rady“. Během projednávání tohoto návrhu v PÚV se zřetelně projevil názorový nesoulad jednotlivých členů vedení. Konzervativci nesouhlasili s návrhem na zřízení rad, polemizovali s principem volitelnosti vedoucích pracovníků, pochybovali o důležitosti podnikových samospráv a varovali před napodobováním sovětského zákona. Podporu účasti pracujících na řízení projeví zejména Lubomír Štrougal a Jozef Lenárt. Obsah návrhu zákona v této oblasti zůstal díky kompromisu prakticky nezměněn.⁵⁸ Jistou roli v tom jistě hrála skutečnost, že sovětský návrh byl publikován v *Rudém právu*.⁵⁹ Někteří členové PÚV se však stavěli proti návrhu, jako např. Alois Indra, který prohlásil: „*Od samého počátku jsem pochyboval o nutnosti*

---

⁵³ 37 stran záznamu z jednání (jedná se o nekorigovaný strojopisný stenografický záznam) je uloženo v archivním fondu Gustáva Husáka, vztahy ČSSR-SSSR, karton 8.

⁵⁴ Tamtéž, s. 6.

⁵⁵ Tamtéž, s. 31.

⁵⁶ Vnímáním ekonomické reformy v různých segmentech československé společnosti se podrobněji zabývá publikace: PULLMANN, M.: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. 2011.

⁵⁷ NA, f. 02/1, a. j. 36/87, b. 1, Příloha III.

⁵⁸ O doplňujících úpravách zákona předsednictvo jednalo ještě na své 40. schůzi dne 3. července 1987.

⁵⁹ Návrh zákona o státním podniku SSSR byl publikován v *Rudém právu* dne 11. února 1987.

tohoto zákona.“ Také Vasil Biľak byl k ekonomické reformě skeptický: „*Naše mánie rychle napodobovat bez posouzení všech souvislostí se nám nemusí vyplatit.*“ Někteří členové si tak alespoň vymohli, aby se v textu více zdůraznila vedoucí úloha KSČ. Jak dále podotkl Vasil Biľak: „*XVII. sjezd KSČ řekl, že se vedoucí úloha strany bude prohlubovat, tak ať se prohlubuje.*“⁶⁰ Nutno dodat, že spor o ekonomickou reformu se neodehrával pouze na nejvyšších patrech stranické výstavby. Michal Pullmann ve své práci *Konec experimentu* dobře analyzuje diskusi a rozdílné zájmy dalších relevantních aktérů - stranických funkcionářů na lokální úrovni, podnikových vedení, pracovních kolektivů.⁶¹

Dalším dominantním tématem „přestavbové“ debaty byl „Návrh směřující k aktivizaci Národní fronty“.⁶² První verze dokumentu byla PÚV předložena dne 7. října 1987 Jindřichem Poledníkem a Tomášem Trávníčkem. Vypracování „Návrhu“ bylo zdůvodněno nedostatečným využitím možností, které NF vytváří pro účast lidí na správě a řízení společenských záležitostí. NF se měla stát politickou základnou, na níž bude KSČ spolu s nestraníky a členy ostatních stran hledat řešení jednotlivých úkolů. Zápis z diskuse 46. schůze PÚV naznačuje, že většina členů vedení považovala materiál jen za výchozí pracovní verzi. Alois Indra zdůrazňoval, že demokratizace v ČSSR nebude znamenat legalizaci opozice. Pozitivně se k materiálu stavěl Lubomír Štrougal, který vyjádřil přesvědčení, že ostatní politické strany jsou v mnohém podceňovány a že se by se měly zúčastňovat na práci vlády. Podle premiéra byly tyto strany doposud brány jako přítěž a dodal, že je třeba vzdát se teorie převodových pák.⁶³ Při tvorbě materiálu bylo využito podnětů předsednictva ÚV NF ČSSR, poznatků z provedeného průzkumu, návrh byl diskutován s odděleními ÚV KSS, vybranými tajemníky KV KSČ a OV KSČ, s pracovníky z oblasti společenských věd. Důvodová zpráva k dokumentu však odhaluje, že ne všechny návrhy zainteresovaných institucí byly využity. Zejména se jednalo o požadavek, aby organizace NF měly právo zákonodárné iniciativy. Česká strana socialistická (ČSS) dále požadovala, aby se nekomunistické strany mohly přímo obracet na vládu se svými doporučeními. Tento požadavek rovněž zapracován nebyl.⁶⁴ Předsednictvo se usneslo, že předkladatelé mají „Návrh“ dopracovat a předložit jej do 2-3 týdnů k opětovnému projednání. Na pořad schůze se dostal opět dne 21. října 1987, provedené změny ovšem byly jen banálního charakteru, hlavní principy dokumentu zůstaly nezměněny. Nově se počítalo s širším využitím nepřímé zákonodárné iniciativy; na platformě NF měly být organizovány všelidové diskuse; uvažovalo se o demokratizaci výběru funkcionářů v jednotlivých organizacích a o zavedení principu tajné volby a výběru z více kandidátů.⁶⁵ Předsednictvo materiál schválilo a stanovilo, aby byl podstoupen členům a kandidátům ÚV KSČ na jeho příštím zasedání.

Právě prosincové 7. zasedání ÚV KSČ v roce 1987 bylo pro podobu československé přestavby zásadní. Jak jsme ukázali výše v textu, někteří vedoucí představitelé strany (zejména Husák) se v souvislosti s přípravou tohoto zasedání snažili činit paralelu s lednovým zasedáním ÚV KSSS. Sedmé plénum ÚV KSČ v prosinci 1987 se skutečně stalo zásadním okamžikem ve vývoji přestavby, ovšem v trochu jiném smyslu, než někteří očekávali. Příprava tohoto zasedání měla podle plánu proběhnout na 49. schůzi PÚV, jež se konala ve dvou dnech – 18. a 19. listopadu 1987. Na program schůze bylo zařazeno 29 bodů, které

---

⁶⁰ NA, f. 02/1, a. j. 36/87, b. 0.

⁶¹ PULLMANN, M.: *Konec experimentu*. 2011, 75-93.

⁶² NA, f. 02/1, a. j. 46/87, b. 3.

⁶³ Tamtéž, b-0.

⁶⁴ Tamtéž, Příloha III/a.

⁶⁵ NA, f. 02/1, a. j. 47/87, b. 5, Příloha III.

předsednictvo nestihlo projednat za jeden den, proto jednání pokračovalo v den následující. I přes to některé závažné materiály – jako např. návrh zprávy PÚV pro 7. zasedání ÚV KSČ – byly přesunuty na schůzi o týden později. Důvodem bylo nastolení otázky rozdělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ. O odchodu Gustáva Husáka z nejvyšší stranické funkce pojednávají podrobněji jiné texty,⁶⁶ proto se zde touto otázkou nebudu detailně zabývat. Je však dobré připomenout, že zastánci rozdělení funkcí patřili převážně k odpůrcům změn, zatímco lidé stojící za Husákem (Štrougal, Kapek, Poledník, Colotka, Haman, Pitra, Havlín, Beňo) přestavbu v té době podporovali. Tento mocenský střet (a jeho načasování) byl pro přestavbu v ČSSR rozhodující. Všichni, kteří rozdělení funkcí odmítli, do roka z nejvyšších pozic ve straně a státu odešli.

V úvodním projevu 7. zasedání ÚV KSČ oznámil Gustáv Husák svůj odchod a zároveň na funkci generálního tajemníka navrhl Miloše Jakeše. Jeho kandidaturu však zproblematizoval: „Troška zložitejšie sú věci, pokiaľ išlo o návrh na nového generálneho tajomníka. V priebehu doby boli rôzne návrhy, ale túto históriu vynechám“.⁶⁷ Husák zmínil Jakešův vysoký věk (65 let) a podotkl, že postupně bude třeba „omladit“ vedoucí orgány. V následné diskusi vystoupil Antonín Kapek, který podobně, jako na 5. zasedání ÚV kritizoval poměry v PÚV. Vyjádřil přesvědčení, že otázku odchodu by si mělo položit v předsednictvu „několik soudruhů“. Následně opět kritizoval nedodržování principu kolektivního vedení: „Pokud bude situace taková, že dostane tolik pravomoci soudruh Biľak, jako dosud měl a má a bude ovlivňovat generálneho tajomníka tak, jako dosud, a bude-li se to opakovat i u soudruha Jakeše, byla by to velká chyba. Nelze dnes již přijít a jen mluvit o demokracii a současně soustřeďovat moc v jedněch rukách a nezajistit plně kolektivní práci, ale spíše osobní či skupinová jednání“.⁶⁸ Na Kapkův příspěvek nikdo z přítomných v diskusi nereagoval.

Zprávu předsednictva ÚV KSČ s názvem „Za důslednou realizaci linie XVII. sjezdu KSČ na urychlení hospodářského a sociálního rozvoje, za komplexní přestavbu, za prohloubení socialistické demokracie“ přečetl jednomyslně zvolený nový generální tajemník Miloš Jakeš. Obsah Jakešova projevu shrnuje dosavadní výsledky přestavby a odkazuje mimo jiné na komplexní dokument o přestavbě hospodářského mechanismu, jenž byl členům a kandidátům ÚV předložen (a později schválen). Součástí přednesené zprávy byla též pasáž zabývající se reformou NF. Porovnáme-li původní materiál připravený Jindřichem Poledníkem k politickému systému,⁶⁹ zjistíme, že zdaleka ne všechny myšlenky se do Jakešova předneseného projevu dostaly. Můžeme tedy říci, že nový generální tajemník zvolil spíše defenzivní přístup. Ústřední výbor schválil „Usnesení ÚV KSČ o komplexní přestavbě hospodářského mechanismu ČSSR a jejím zabezpečení“ a spolu s tím plán prací do roku 1990. Do historie se však 7. zasedání zapíše zejména odchodem Gustáva Husáka z nejvyšší funkce, což bylo pro osud reformy v ČSSR rozhodující.

Ve dnech 8. a 9. dubna 1988 se konalo 9. zasedání ÚV KSČ „K práci strany v podmínkách přestavby hospodářského mechanismu a rozvoje socialistické demokracie“. Na tomto zasedání, na kterém se nově volilo tajným hlasováním, byla dokonána porážka „reformních sil“, započatá v listopadu 1987. Ke kádrovým změnám se v tajném hlasování vyjádřilo kladně

---

⁶⁶ O rozdělení funkce podrobně: KOUDELKA, F.: Husákův pád: Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. In: *Soudobé dějiny* 8, č. 3, 2000, s. 473-525.

⁶⁷ NA, f. 01, č. j. ÚV – 05/88, s. 5.

⁶⁸ Tamtéž, s. 11.

⁶⁹ NA, f. 02/1, a. j. 52/87, b. 2.

od 94 do 100 procent hlasujících.⁷⁰ Tento výsledek svědčí o „vyspělosti“ orgánu, který v minulosti podobné návrhy schvaloval aklamačně.⁷¹ Pokud jsme řekli, že v roce 1987 probíhal souboj mezi dvěma fádňě definovanými proudy, po 9. zasedání ÚV KSČ se jedná, jak píše Viliam Plevza, o spory jednotlivců v rámci názorově homogennějšího předsednictva.⁷²

4 Devatenáctá všesvazová konference KSSS a její vliv na československou variantu přestavby

Devatenáctá všesvazová konference KSSS se konala ve dnech 28. června – 1. července 1988. Zahajovala další, kvalitativně odlišnou fázi přestavby. Předmětem jednání sovětských komunistů bylo prosazení změn v oblasti politického systému, lidských práv a právního státu.⁷³ Pro vedení KSČ tato událost představovala opětovnou nutnost reagovat na přicházející podněty, s nimiž byla československá veřejnost obeznámena prostřednictvím oficiálních sdělovacích prostředků.

V poslední den konání konference, 1. července 1988, se předsednictvo ÚV KSČ usneslo provést na schůzi dne 18. července 1988 diskusi k výsledkům konference s cílem jejich využití.⁷⁴ K tomuto účelu vypracoval Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ rozsáhlý dokument s názvem „*Některé návrhy k uplatnění závěrů 19. všesvazové konference Komunistické strany Sovětského svazu v našich podmínkách*“.⁷⁵ Materiál, jenž je souborem analýz a doporučení pro vedení strany, vycházel z přesvědčení, že mnohá témata probíraná 19. konferencí KSSS řešilo již 7. a 9. plenární zasedání ÚV KSČ.

První analyzovaná oblast se týkala problematiky pojetí vedoucí úlohy strany, vymezení a oddělení stranických a státních funkcí. Autoři analýzy upozornili na skutečnost, že na rozdíl od starších dokumentů ÚV KSSS se na 19. všesvazové konferenci neopakovala myšlenka o růstu vedoucí úlohy strany. Pro podmínky KSČ bylo autory materiálu navrženo, aby se zjednodušila složitá organizační struktura strany, aby byla provedena reforma volebního systému a aby se každoročně konaly konference na úrovni okresů a celostranické konference

---

⁷⁰ NA, f. 01, č. j. ÚV – 032/88, s. 76.

⁷¹ Kádrové změny se týkaly několika desítek osob ve vedení strany a ve vládě, což mělo pro poměr sil ve vedení KSČ rozhodující význam. Z nejvyššího vedení byl uvolněn Antonín Kapek (z funkce člena PÚV a vedoucího tajemníka MV KSČ v Praze), Josef Haman (z funkce tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ), Josef Havlín (z funkce tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ) Jindřich Poledník (z funkce tajemníka ÚV KSČ). Všichni čtyři jmenovaní se v listopadu 1987 postavili proti odchodu Gustáva Husáka z nejvyšší funkce. Dále se odehrály změny v obsazení jednotlivých funkcí: Miroslav Zavadil byl uvolněn ze sekretariátu a zvolen kandidátem předsednictva ÚV KSČ, Jozef Lenárt přešel z funkce prvního tajemníka ÚV KSSS na pozici tajemníka ÚV KSČ (fakticky nahradil Miloše Jakeše na pozici ekonomického tajemníka). Novými členy předsednictva se stali Jan Fojtík a Ignác Janák (nový první tajemník ÚV KSSS), František Hanus se stal tajemníkem ÚV KSČ, do sekretariátu byli zvoleni Vasil Mohorita a Miroslav Štěpán (též novým vedoucím tajemníkem MV KSČ v Praze), jenž byl spolu s devíti dalšími kooptován za člena ÚV. Spolu s tím byla ústředním výborem schválena rekonstrukce Štrougalovy vlády, kterou dne 21. dubna 1988 jmenoval prezident republiky.

⁷² Podrobněji viz: PLEVZA, V.: *Vzestupy a pády. Gustáv Husak prehovoril*. 1991, s. 152.

⁷³ *Zpráva o Devatenácté: 19. všesvazová konference KSSS 28. 6.-1. 7. 1988*. 1988.

⁷⁴ NA, f. 02/1, a. j. 76/88, b. 3.

⁷⁵ NA, f. 02/1, a. j. 78/88, b. 2.

mezi sjezdy KSČ.

Další zpracovanou oblastí bylo téma demokratického centralismu a vnitrostranické demokracie. Materiál poukazoval na diskusi o demokratizaci voleb v rámci KSSS, posílení zásady kolektivního rozhodování, dosažení vyšší aktivity členů a kandidátů volených stranických orgánů, jejich zapojení do činnosti nejvyššího orgánu strany nebo jejich členství v komisích. Pro tuto problematiku dokument doporučení KSČ nepředkládal.

V oblasti politického systému se „Návrhy“ zabývaly širokým spektrem otázek (demokratizace kádrové politiky, postavení ROH, reforma volebního systému, apod.). Autoři dokumentu opakovaně zmínili závěry 7. a 9. zasedání ÚV KSČ, v nichž jsou některé návrhy formulovány: „19. všesvazová konference KSSS potvrdila správnost námi nastoupené cesty a současně dává řadu podnětů k hlubšímu pohledu na otázky u nás již řešené a k zaujetí stanovisek k řadě dalších problémů.“⁷⁶ Dokument však otevíral také témata týkající se práv člověka, veřejné informovanosti či další body, jež dominovaly sovětské diskusi. Opatrně byl zmiňován pojem „socialistický pluralismus“, který „uznává možnost existence ostrých konfliktů v různých sférách lidského života“.⁷⁷ V závěrech a doporučeních pro KSČ je uvedena nutnost demokratizace společenské nadstavby „v níž každý, kdo bude mít zájem, najde své významné místo“.⁷⁸

K „Návrhům“ proběhla v PÚV rozsáhlá debata.⁷⁹ Ta byla však poznamenána jednak pozměněným poměrem sil ve vedení strany, jednak samotným obsahem tezí 19. konference, které v mnohém předjímalý budoucí liberalizaci v SSSR. Reagence na tuto sovětskou událost neprobíhala s takovým entusiasmem jako před rokem v souvislosti s lednovým zasedáním ÚV KSSS. Na jedné straně vidíme snahu některých vyvolat dojem, že sovětská událost nepřináší vlastně nic nového, na straně druhé je zde zjevná neochota překročit rámec nastavený rokem 1987. Většina diskutujících se zabývala otázkou limitů československé přestavby. Asi nejlépe to vystihuje vystoupení Josefa Kempného, který řekl: „Na 7. a [9]. plénu jsme se dostali velice blízko k řešení problémů, které dnes chtějí řešit sovětské soudruzi.“ K tomu dodal, že v československých podmínkách „není hlavní otázkou změna v polit[ickém] systému, ale ekonomická reforma“. Neochota většiny posunout pojetí přestavby se projevila na časovém harmonogramu, který byl později schválen.

I když většina členů vedení nechtěla v reformě pokračovat, usneslo se předsednictvo, že do konce srpna má být vypracován harmonogram prací. Ten byl se zpožděním projednán až 30. září 1988.⁸⁰ Harmonogram obsahoval celkem 57 úkolů z pěti oblastí: oblast stranické práce (9 úkolů), oblast ideologické a masové politické práce (7 úkolů), oblast hospodářské politiky strany (19 úkolů), oblast politického systému (11 úkolů), oblast branné, bezpečnostní a právní politiky KSČ (11 úkolů). Stejně jako v případě „ledna“, i zde usnesení PÚV tematicky kopíruje závěry 19. všesvazové konference. Ačkoliv většina návrhů nestačila být do listopadu 1989 realizována, docházelo k (opožděnému) rozpracování a v mnoha oblastech přece jen došlo k dílčím změnám. Za zmínku stojí formální odstranění asymetrického stranického uspořádání (první schůze Výboru pro řízení stranické práce v ČSR se konala dne 31. října 1988). Dále nelze opomenout rozšíření počtu komisí ÚV KSČ, které měly plnit roli aktéra při

---

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž, s. 36.

⁷⁸ Tamtéž, s. 40.

⁷⁹ Citace v tomto odstavci pocházejí z: NA, f. 02/1, a. j. 78/88, b. 0.

⁸⁰ NA, f. 02/1, a. j. 86/88, b. 12.

tvorbě, realizaci a kontrole politiky strany (celkem devět nových komisí vzniklo po 9. a 10. zasedání ÚV KSČ v roce 1988). Podstatnou částí politické reformy byla příprava nového volebního zákona.⁸¹

V rámci politické reformy se také diskutovalo o změnách v kádrové politice. Nový kádrový pořádek ÚV KSČ byl schválen dne 25. listopadu 1988. Jeho principy byly projednány na 49. schůzi PÚV, o níž bylo pojednáno v předchozí kapitole. Mikuláš Beňo, který měl na starost přípravu návrhů kádrové politiky, vycházel z kritiky, podle níž docházelo k neúměrnému rozšiřování kádrových pořádků, jež vyplývalo ze snahy stranických orgánů ovlivňovat co nejširší okruh kádrů ve státních, hospodářských a společenských organizacích.⁸² Nově se požadovalo provádět výběr kádrů z většího počtu kandidátů, využívat konkurzů a tajných voleb. Nový kádrový pořádek jednak snižuje počet funkcí obsazovaných centrem, jednak ruší nomenklaturu tajemníků (viz tab. 2).

Tab. 2

Nomenklatura ÚV KSČ	doposud	návrh	rozdíl
plénium ÚV KSČ	1 043	493	- 550
předsednictvo ÚV KSČ	1 413	1 164	- 246
sekretariát ÚV KSČ	4 014	2 118	- 1 898
tajemníci ÚV KSČ	3 561	-	- 3 561
Výbor pro řízení stranické práce v ČSR	-	852	+ 852
Celkem	10 033	4 630	- 5 403

Zdroj: NA, 02/1, a. j. 94/88, b. 4, Příloha II.

Do konce roku 1988 proběhly v PÚV ještě dvě důležité personální změny. Tou první byl odchod federálního předsedy vlády. Lubomír Štrougal ve svých pamětech říká, že odešel dobrovolně a že v podstatě neexistovala jiná možnost.⁸³ Nezmiňuje však prostředí, v němž v posledních týdnech pracoval. Se svým odchodem počítal delší dobu dopředu. Již v únoru 1988 v souvislosti s neshodami uvnitř vedení Štrougal na schůzi PÚV prohlásil: „*Nebudu tady pořád trpět být v roli obžalovaného (...) jsem vyrovnán s tím vzít si svůj kufřík a jít odtud*“.⁸⁴ V jeho odchodu se nepromítá pouze ideový nesoulad, ale též přirozený konflikt mezi vládou a stranickou strukturou a také čistě technické otázky. Na konci roku 1987 vznikl rozpor mezi částí stranického vedení a předsedou vlády, který připomínal, že osmý pětiletý plán je sestaven nereálně. Štrougal deklaroval, že federální vláda nemůže odpovídat za to, že se od 1. ledna 1988 bude plán plnit. Na to reagoval Josef Kempný, podle něhož „*je to výraz starého konfliktu, že někdo prosazoval plus tři a půl [procenta] ND a někdo říkal, že je to nereálné*“.⁸⁵ Deváté zasedání ÚV KSČ schválilo změny ve federální vládě. V souvislosti s projednáváním programového prohlášení nové vlády v PÚV dne 29. dubna 1988 Štrougal požadoval, aby se

⁸¹ O volební reformě podrobně: CHARVÁT, J. – ŠTEFEK, M.: Kořeny československé volební reformy připravované v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století. In: *Politologický časopis* 1/2010. s. 24-38.

⁸² NA, f. 02/1, a. j. 49/87, b. 27, Příloha III/a.

⁸³ ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. 2009, s. 271.

⁸⁴ NA, f. 02/1, a. j. 60/88, b. 0.

⁸⁵ NA, f. 02/1, a. j. 52/87, b. 0.

otevřeně řeklo, jaký je stav národního hospodářství, s čímž ostatní nesouhlasili.⁸⁶ Alois Indra tehdy prohlášení vlády zhodnotil dokonce jako slabé. Lubomír Štrougal na to reagoval způsobem, jenž si dovolím citovat: „s. Indra říká, že je to slabé (...) ale kdybychom si byli upřímní, museli bychom říci, že je to konsolidační program – nemůžeme říci, že držíme plán (...). Slabina situace, a tím i problém, je v tom, že některé závažné řešení neznáme ani nemáme“.⁸⁷

Své názory se Štrougal nezdráhal prezentovat ani v zahraničí.⁸⁸ Nejdále zašel v červnu 1988 v rozhovoru pro rakouský deník *Die Presse*, v němž kromě poukázání na rozpory ve vedení strany připomínal demokratické tradice Československa a také odmítl policejní zásah proti mírovému semináři, který v červnu 1988 pořádala Charta 77.⁸⁹ Článek reflektoval Miloš Jakeš, který otázku Štrougalova interview zařadil na devátý bod pořadu 76. schůze předsednictva dne 1. července 1988. Předseda vlády musel situaci vysvětlit a bylo mu doporučeno, aby vyjádřil nesouhlas s údajným zkreslením svých stanovisek.⁹⁰ Štrougal odešel ze svých funkcí na 10. zasedání ÚV KSČ v říjnu 1988.

O dva měsíce později došlo k poslední významné personální změně v PÚV. Dne 13. prosince 1988 nastolil Miloš Jakeš otázku odchodu Vasila Biľaka. V diskusi,⁹¹ která na toto téma probíhala, překvapený Biľak uvedl: „Řekl jsem s. M. J[akešovi], že přemýšlím o čase, kdy odejdu - začal[y] se organizovat útoky proti poučení a proti lidem, kteří se na normalizaci nejvíce podíleli – aktiv v Lucerně byl mobilizací těchto sil – podobně postupovali pravičáci v roce 1968 – nechtěl jsem odejít v roce pověstné „Osmičky“ – myslel jsem, že bych odešel příští rok – myslel jsem, že sjezd bude věci řešit – s. K. H[offmann] mě řekl, že sjezd smete všechno – na takovém sjezdu se nechci podílet.“ Nastolení odchodu bylo pro Biľaka zjevně neočekávané, ovšem tentokrát se v PÚV ohledně této otázky utvořil jasný konsensus. Téma přestavby bylo (jako v případě ostatních personálních změn) opět zásadní, což jasně vyjádřil Ladislav Adamec: „Str[anická] veřejnost, ať chceme nebo nechceme, spojuje naše úspěchy a zvláště neúspěchy s našimi osobami – kladně je hodnocen kádrový pohyb ve straně, lidé vidí ve změnách záruku, že to myslíme s přestavbou vážně.“ Závěrem Biľak řekl: „Nechtěl jsem nic jiného, než aby mně byl dán čas – PÚV došlo k závěru, já o uvolnění požádám – nemějte starosti, udělám to“. Kádrová konsolidace vedení strany byla tedy dovršena na prosincovém 12. zasedání ÚV KSČ, na němž byli ze svých funkcí uvolněni ještě Josef Kempný a Mikuláš Beňo. Zde také končí spory o reformu.

5 Závěr

Politolog David S. Mason rozdělil státy socialistického společenství do tří skupin podle jejich poměru k politice přestavby v období po lednu 1987: 1) Polsko a Maďarsko přivítaly sovětskou iniciativu jakožto potvrzení své vlastní politiky a z toho vyplývající schválení budoucí liberalizace. 2) Bulharsko a Československo akceptovaly sovětskou výzvu a počaly svůj vlastní proces reformy. 3) Německá demokratická republika a Rumunsko z různých

---

⁸⁶ NA, f. 02/1, a. j. 68/88, b. 0.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ O tomto podrobněji viz: ŠTEFEK, M.: Konfliktní linie na stránkách tisku v době přestavby. In: *Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus*. 3/2010, USD AV ČR.

⁸⁹ *Die Presse*, 22.6.1988.

⁹⁰ NA, f. 02/1, a. j. 76/88, b. 9.

⁹¹ NA, f. 02/1, a. j. 97/88, b. 0.

příčin vzdorovaly tlakům k iniciaci domácích reforem.⁹²

Přestavba v ČSSR nevedla k liberalizaci. Tu můžeme pojmut jako fázi přechodu k demokracii, v níž se uvnitř autoritářské moci vytvoří skupina tolerující autonomní organizace občanské společnosti. Na jedné straně máme případ Maďarska koncem 80. let, kde pozorujeme štěpení uvnitř vládnoucí skupiny. Opačným případem je NDR, kde neexistovaly signály vnitřního rozkolu až do zahájení masových demonstrací v Lipsku. V Československu se liberalizace objevila také až v důsledku tlaku mas v listopadu 1989.⁹³ Díváme-li se na pozdní období nedemokratického režimu optikou tranzitologie, jeví se nám zkoumaný případ jako zcela nehybný. Přistoupíme-li na zkoumání proměn v rámci pravidel, jež si sami komunisté nastavili, pohled se nám významně mění.

Obrana dokumentu „Poučení“ ze strany některých představitelů vedení KSČ neznamena nic jiného, než snahu o zachování podoby socialistického státu tak, jak byl tímto dokumentem definován.⁹⁴ Zatímco podněty lednového zasedání ÚV KSSS v roce 1987 nešly mimo vytyčený rámec, návrhy vycházející ze závěrů 19. všesvazové konference v roce 1988 v mnohém opouštějí dané pojetí. I tak ale můžeme poukázat na výraznou dynamiku ve zkoumaném období a na pozorovatelné proměny režimu: 1) Změna vnějšího prostředí podnítila československé elity k vytvoření půdy pro další rozvoj politického systému a hospodářství. Na pozadí diskusí o reformách vznikl konflikt vedoucí k rozsáhlým kádrovým změnám. 2) Došlo k určité „pluralizaci“ politického procesu, na němž se začalo podílet více aktérů (NF, komise ÚV KSČ). Výrazem „pluralizace“ může být též reforma kádrové politiky či odstranění asymetrie ve straně. 3) V druhé polovině osmdesátých let dochází k uvolnění v kulturní oblasti, jež však nebyla předmětem naší analýzy.

V úvodu byla vyslovena hypotéza, že k proměnám muselo dojít jak v případě akceptace „přestavbových“ podnětů, tak v případě jejich odmítnutí. K čemu tedy vlastně došlo v letech 1986-1988? Především je nutné zdůraznit, že vedoucí představitelé KSČ proces přestavby navenek podporovali. Dokonce ani ve vnitřních debatách nedošlo k jednoznačnému vymezení vůči sovětské reformě (na rozdíl od procesů v Polsku či Maďarsku). Odmítnutí nebylo možné kvůli zažitým stereotypům, které předurčovaly vztahy se SSSR. Nesouhlas s určitou fází přestavby měl v ČSSR formu jejího „opomenutí“ či setrvání na předchozím pojetí, což vzhledem k dynamismu daného období bylo pro vedení KSČ nejnlehší řešení. Během roku 1989 probíhalo rozpracování jednotlivých úkolů, jež byly stanoveny harmonogramem z 30. září 1988. K dalšímu zásadnímu konfliktu o koncepci přestavby až do listopadu 1989 nedošlo. Většina reforem měla být posouzena předčasným sjezdem KSČ v květnu 1990, na kterém by (jak tehdejší aktéři sami uznávají) došlo k výrazným personálním změnám v PÚV. Proces přestavby v ČSSR je tak možné posuzovat jako svébytnou etapu nedemokratického režimu, spíše než jako nedokončený projekt.

---

⁹² MASON, D., S.: Glasnost, Perestroika and Eastern Europe. In: *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 64, No. 3 (Summer, 1988), s. 437.

⁹³ PRZEWORSKI, A.: *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. 1995.

⁹⁴ Podle dokumentu „Poučení“ mezi hodnoty socialismu patří: vedoucí postavení dělnické třídy a její avantgardy – komunistické strany; úloha socialistického státu jako nástroje diktatury proletariátu; marxisticko-leninská ideologie a její uplatňování prostřednictvím všech nástrojů masového působení; socialistické společenské vlastnictví výrobních prostředků a zásady plánovitého řízení národního hospodářství; principy proletářského internacionalismu a jejich důsledné uskutečňování v zahraniční politice, zejména v poměru k Sovětskému svazu. In: *Sborník vybraných dokumentů orgánů Komunistické strany Československa*. 1977. s. 134.

Seznam zdrojů

Archivní prameny:

Národní archiv České republiky, Praha

- Fond ústředního výboru Komunistické strany Československa (01)
- Fond předsednictva ÚV KSČ (02/1)
- Fond Husák

Bundesarchiv, Berlin, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR

- DC 20 – Ministerrat der DDR

Literatura a odborné články:

ALMOND, G., A.: Communism and Political Culture Theory. In: *Comparative Politics*. Vol. 15, No. 2, (1983), 127-138.

BRZEZINSKI, Z. – HUNTINGTON S., P.: *Political Power: USA/USSR*. New York, Penguin Books 1978.

BUNCE, V., ECHOLS, J., E.: Power and Policy in Communist Systems: The Problem of „Incrementalism“. In: *The Journal of Politics*. Vol. 40, No. 4 (Nov. 1978), 911-932.

FIALA, P. [et al.]: *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. Brno, Masarykova univerzita Brno, 1999.

GORBAČOV, M., S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, Svoboda 1987.

GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní. Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. Praha, Victoria Publishing 1995.

HOUGH, J. – FAINSOD, M.: *How the Soviet Union Is Governed*. Cambridge, Harvard University Press 1979.

HOUGH, J., F.: *Soviet Leadership in Transition*. Washington, The Brookings Institution 1980.

HOUGH, J., F.: The „Dark Forces“, the Totalitarian Model, and Soviet History. In: *Russian Review*, Vol. 46, No. 4 (Oct., 1987) s. 397-403.

HOUGH, J.: *Russia and the West. Gorbachev and the Politics of Reform*. New York, Touchstone 1990.

CHARVÁT, J. – ŠTEFEK, M.: Kořeny československé volební reformy připravované v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století. In: *Politologický časopis* 1/2010. s. 24-38.

KANET, R., E. (ed.): *The Behavioral revolution and communist studies: applications of behaviorally oriented political research on the Soviet Union and Eastern Europe*. New York, Free Press 1971.

KASSOF, A.: The Administred Society: Totalitarianism without Terror. In: *World Politics*, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1964), 558-575.

KOUDELKA, F.: Husákův pád: Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. In: *Soudobé dějiny* 8, č. 3, 2000, s. 473-525.

MASON, D., S.: Glasnost, Perestroika and Eastern Europe. In: *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 64, No. 3 (Summer, 1988) 431-448.

O přestavbě a kádrové politice: materiály z plenárního zasedání ÚV KSSS 27. a 28. ledna 1987. Praha, Nakladatelství Svoboda 1987.

PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991.

PREČAN, V.: Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“. Ukázky z memoárů

- Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. *Soudobé dějiny* č. 4, 1998.
- PRZEWORSKI, A.: *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, Cambridge University Press 1995.
- PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Skriptorium 2011.
- RIGBY, T., H.: Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System. In: *Soviet Studies*, Vol. 40, No. 4 (Oct., 1988), 523-537.
- Sborník vybraných dokumentů orgánů Komunistické strany Československa*. Praha, Svoboda 1977.
- SKILLING, H., G.: Soviet and Communist Politics: A Comparative Approach. In: *The Journal of Politics*, Vol. 22, No. 2 (May, 1960).
- SKILLING, H., G.: From Soviet Studies to Comparative Politics: The Unfinished Revolution: In: *Soviet Studies*, Vol. 31, No.3 (Jul.,1979).
- ŠTEFEK, M.: *Komunistická strana Československa a proces přestavby*. Diplomová práce FF UK, 2010.
- ŠTEFEK, M.: Konfliktní linie na stránkách tisku v době přestavby. In: *Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus*. 3/2010, USD AV ČR.
- ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha, Epocha 2009.
- ŠULC, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. Brno, Doplněk 1998.
- XVII. sjezd Komunistické strany Československa 24. – 28. března 1986*. Praha, Svoboda 1986.
- XXVII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu 25. února – 6. března 1986: Dokumenty a materiály*. Praha, Svoboda 1986.
- Zpráva o Devatenácté: 19. všesvazová konference KSSS 28. 6.-1. 7. 1988*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1988.

Periodika:

Die Presse
Rudé právo
